

Zemahşerî'nin İtikadî Görüşleri

“Altun, Hilmi Kemal. *Zemahşerî'nin İtikadî Görüşleri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023, 292 s. ISBN: 9786256436398.”

Mehmet Şefik TURAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Ankara/Türkiye
Graduate Student,, Hacı Bayram Veli University, Faculty of Islamic Sciences, Ankara/Türkiye
turan.mehmetsefik@hbv.edu.tr | orcid.org/0009-0008-1826-3649 | ror.org/01wntqw50

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Kitap Kritiği Book Review

Geliş Tarihi Date Recieved

02 Şubat 2024 02 February 2024

Kabul Tarihi Date Accepted

28 Mayıs 2024 28 May 2024

Yayın Tarihi Date Published

30 Haziran 2024 30 June 2024

İntihal Plagiarism

Bu makale, intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with plagiarism software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mehmet Şefik Turan).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet Şefik Turan).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Öz

Bu çalışmaya konu olan eser, Zemahşerî'nin görüşlerinin yanı sıra hayatını, kişiliğini ve Mu'tezile mezhebi içerisindeki yerini konu edinmektedir. Daha önce de Zemahşerî hakkında özellikle eserleri merkeze alınarak birtakım çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu eserde, önceki araştırmalardan farklı olarak, onun şahsı ve yaşamı da ön plana çıkarılarak kapsamlı bir biyografi sunulmaktadır. Eser hem akademik camiaya hem de İslam düşüncesine ilgi duyan genel okuyucu kitlesine hitap edecek nitelikte olup, kelim alanında çalışanlar için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Mu'tezile, Zemahşerî, İtikad, Usûl-i Hamse.

Abstract

The book under review delves into the views of Zamakhsharî along with his life, personality, and his position within the Mu'tazilite school of thought. While previous studies have primarily focused on his works, this work uniquely emphasizes his personal background and provides a comprehensive analysis of his theological perspectives. For the first time, the author systematically explores his life and theological views, making it a valuable resource for scholars in the field of Islamic theology.

Keywords: Islamic Theology, Mu'tazilism, Zamakhsharî, Creed, al-Uşûl al-khamsa.

Giriş

Hicri II. (VIII.) yüzyılın başlarında, ekollerinin büyük günah işleyen kişi hakkındaki görüşüne karşı çıkışı ile bilinen Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) ve Amr b. Ubeyd'in (ö. 144/761) farklı bir teori ortaya koymalarıyla Basra'da zuhur ettiği belirtilen Mu'tezile'nin, İslam düşünce dünyasına katkıları tartışılmazdır. Onların, İslam'ın farklı din ve inançların hâkim olduğu diğer coğrafyalara yayılmasında karşılaşılan itikadî dezenformasyonların önünün kesilmesi, İslam akaid esaslarının yerleşmesi, muhafaza ve müdafaa edilmesinde büyük hizmetleri olmuştur. İslam tarihinde kelam, belagat, cedel ve münazara ilimlerinin kurucusu olarak da yine Mu'tezile kabul edilmiştir. Bu derece önemli bir düşünce ekolünün önde gelen simalarından biri olan Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), daha çok müfessir ve dil bilimci olarak tanınmakla birlikte, kelam alanında da kıymetli eserler ve görüşler ortaya koymuş bir kişidir. İslam düşüncesinde kendi cenahından olmayan bir düşünürün eserini benimsemek ve müstefit olmak ender görülen bir durumdur. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı tefsiri de bu ender eserlerden biri olmuştur. Onun mahut tefsirinden başta Sünnîler olmak üzere Şîîler ve Sûfîler yararlanmışlardır. Bu kadar başarılı bir düşünürün hayatının şimdiye kadar muntazam bir şekilde ele alınmamış olması bir eksikliktir. Çalışmaya konu olan eser, bu manada Zemahşerî'nin hayatını, kişiliğini ve Mu'tezile mezhebi içerisindeki yerini konu edinmektedir. Daha önce de Zemahşerî hakkında özellikle eserleri merkeze alınarak birtakım çalışmalar yapılmıştır ancak önceki araştırmalardan farklı olarak, onun şahsı ve yaşamı da ön plana çıkarılarak kapsamlı bir biyografi sunulmaktadır.

1. İçerik Analizi

Altun, 2019 yılında *Zemahşerî'nin İtikadî Görüşleri* başlığıyla savunduğu doktora tezini daha sonra aynı isimle kitaplaştırıp 2023 yılında yayımlamıştır. Üç ana bölümden oluşan bu eserde, önsöz ve girişin ardından birinci bölümde Zemahşerî'nin hayatı, edebî ve ilmî kişiliği ile kelim ekolleri içerisindeki yeri ele alınmıştır. İkinci bölümde Zemahşerî'nin, Mu'tezile'nin usûl-i hamse çerçevesinde kelâmî görüşleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise nübüvvet ve sem'iyâyât ilişkili yorumları aktarılmış, sonuç ve bibliyografya ile eser nihayete erdirilmiştir. Eser, zengin bir kaynakçaya sahip olsa da ana kaynak olarak Zemahşerî'nin kelâma dair yazdığı *Kitâbü'l-Minhâc fi usûlü'd-din* adlı eseri ile *el-Keşşâf 'an haqâ'iki qavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl* isimli tefsiri merkeze alınmıştır. Bu iki eserin yanı sıra Mu'tezile'nin öncü isimlerinden ve aynı zamanda Zemahşerî'nin takip ettiği bir âlim olmasından ötürü Kâdî Abdülcebâr'ın (ö. 415/1025) *Şerhu'l-usûli'l-hamse* adlı eseri de Altun'un çokça istifade ettiği bir diğer kaynaktır.

Zemahşerî'nin hayatı, kişiliği, diğer ilimlerle olan münasebeti ve hakkında Şîî olduğu, Mu'tezilî görüşlerden döndüğü şeklinde ileri sürülen iddialar ile onun bilginin kaynağına dair yaklaşımının işlendiği birinci bölümde yazar, geniş bir perspektifte konuyu ele almış ve hayatını detaylı bir şekilde aktarmıştır. Zemahşerî'nin, Nizâmiye Medresesi Hocası Ebû Mansûr Cevâlikî'den (ö. 540/1145) ders okuyup altmışaltı yaşında ondan icazet alması, onun ilme olan iştiağını yalın bir şekilde ortaya koymaktadır. Dönemin önemli isimlerinden tahsil ettiği ilmi, aynı şekilde kendisinden sonraki nesle de aktarmıştır. Bu konuda dikkati celbeden hususlardan biri de onun kız öğrencilere de dersler vermiş olmasıdır. Zemahşerî, zaman zaman mensup olduğu Mu'tezile mezhebinden farklı fikirler de beyan etmiştir. Nitekim Mu'tezile içerisinde muhali şey'iyetle niteleyen başka kimse olmadığı halde o, umumî ifadelerin en umumîsi diye nitelendirdiği 'şey' tabirini, hem ma'dûma (yokluk) hem de muhale (imkânsızlık) teşmil edecek şekilde kullanmıştır. O, 'şey' kavramını, bilinebilen ve kendisinden haber verilebilen şeklinde tanımlamıştır. Bu başlık altında uzunca tartışılan diğer bir husus ise Zemahşerî'nin etnik kimliğidir. Türk mü Fars mı şeklindeki tartışmalar, kaynaklarıyla birlikte aktarıldıktan sonra Türk olduğu kanaatinin daha baskın olduğu ifade edilmiştir.

Eserin ikinci bölümünde yazar, usûl-i hamse çerçevesinde Zemahşerî'nin itikadî görüşlerini ele almıştır. Genel itibarıyla Zemahşerî'nin, Mu'tezile ile paralel görüşlere sahip olduğunu, nazarı dikkati celbedecek bariz bir görüş ayrılığının olmadığını ifade etmek mümkündür. Tevhidin işlendiği bir alt başlıkta Zemahşerî'ye daha az yer verildiği ve buna mukabil daha çok Mu'tezilî düşünürlerin fikirlerinin aktarıldığı görülmektedir. Eserin başında mezheplerin görüşlerine de yer verileceği ifade edilmiş ancak konunun bu denli yoğun bir şekilde mezheplerin görüşleri bağlamında ele alınmış olması kitabın ana konusu olan Zemahşerî'yi gölgede bırakmıştır. Yine aynı başlık altında özellikle isim zikredilmeden ihtilafı körükleyen, kan döken, terör eylemleriyle İslam üzerinde olumsuz algıya sebep olanlar, fundamentalizm kavramıyla ifade edilmiştir. Aşırı Müslüman gruplarını ihtilaftan hali olmayan bu kavramla ifade etmek yerine daha makul bir kavram kullanmanın isabetli olacağını aktarmak gerekir. Yine aynı ana başlık altında yer alan 'Şefa'at' alt başlığında ise Zemahşerî'nin şefaate dair görüşleri aktarılmıştır. Yazar, Ehl-i Sünnet perspektifinden baktığı için Zemahşerî'yi, Ehl-i Sünnet'i Yahudilere benzetmesi ve eleştirmesi sebebiyle insaf sınırlarını aşmakla itham etmektedir. Ancak bu tür çalışmalarda objektifliği

korumak gerekir. Yine burada el-menzile beyne'l-menzileteyn konusunda sebeplerini izah edilmeden Zemahşerî'nin görüşlerinin isabetli olmadığı şeklinde bir kanaat de belirtilmiştir.

Üçüncü ana başlıkta ise Zemahşerî'nin nübüvvet ve sem'iyâta ilişkin görüşleri işlenmiştir. 'Nübüvvet-Mûcize İlişkisi' alt başlığında Zemahşerî'nin görüşleri en yoğun ve yalın şekilde aktarılmaktadır. Diğer başlıklarda olduğu gibi öncelik mezheplerin görüşlerine veya Mu'tezilî düşünörlere değil Zemahşerî'nin görüşlerine yer verilmiştir. Mu'tezile'nin genelinde göröldüğü gibi Zemahşerî'nin de ihtilafa sebep olacağı endişesiyle mucize dışındaki istidrâc, keramet, irhâs ve ihânet gibi olağanüstü halleri kabul etmediğı ifade edilmiştir. Yine aynı ana başlığın altında yer alan 'Yeniden Yaratma (i'ade)' bölümünde ise Zemahşerî'nin i'adeye ve ödöl-cezaya ilişkin aktarılan görüşlerinin Mu'tezile ile paralel olduğı görölmüştür. O da ödöl ve ceza için yeniden diriltmenin Allah üzerine vacip olduğı kanaatindedir. Ancak yazar, Zemahşerî'nin bu görüşünün mutedil olmadığını ve tanrının zatına münasip düşünmediğini ifade edip eleştirmiştir.

Yapılan çalışmanın amacının ve kısaca özetinin verildiğı sonucun ardından eser, geniş bir bibliyografya ile nihayete erdirilmiştir. Eser dil yönünden incelendiğinde, genel olarak çok boğucu olmayan, akıcı bir dil kullanıldığı söylenebilir. Sık sık müşahede edilen yazım hatalarından bazalarına bu çalışmada da rastlamak mümkündür. Özellikle 'o' zamirinin cümle içinde büyük harfle yazılması ve kendisinden sonra gelen ekten kesme işaretiyle ayrılması hatasına düşölmüştür. Nadir de olsa bazı paragrafların olduğu gibi tekrarlandığı müşahede edilmiştir. Zaman zaman yazar, fikirleriyle uygunluk arz etmeyen görüşleri eleştirmişse de genel itibariyle istifade edilebilecek ve Zemahşerî'ye dair detaylı bilgiye ulaşılacak bir eser olduğunu belirtmek gerekir. Kelam ilmine dair yazılması hasebiyle de muhatap kitlenin daha çok ilahiyat camiası olduğu ifade edilebilir.

Sonuç

Altun, "*Zemahşerî'nin İtikadî Görüşleri*" adlı eserinde, önemli bir İslam düşünürü olan Zemahşerî'nin hayatını, kişiliğini ve kelamî görüşlerini kapsamlı bir şekilde ele alarak, Mu'tezile mezhebi içerisindeki yerini ve katkılarını derinlemesine incelemiştir. Zemahşerî'nin eserleri ve görüşleri üzerine yapılan bu çalışma, İslam düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan bu şahsiyetin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Zemahşerî hakkında yapılmış önceki araştırmalardan farklı olarak, onun şahsını ve yaşamını da ön plana çıkararak kapsamlı bir biyografi sunmaktadır. Eser hem akademik camiaya hem de İslam düşüncesine ilgi duyan genel okuyucu kitlesine hitap edecek niteliktedir.

Kaynakça

Altun, Hilmi Kemal. *Zemahşeri'nin İtikadî Görüşleri*. İstanbul: Fecr Yayınevi, 2023.